

ביאורים

רבי יוסף אלבו ממשיך להקשות על שיטות נוספות של מוני העיקרים.

השיטה הראשונה היא שיטה המונה עשרים ושישה עיקרים. שיטה זו מונה עיקרים רבים. למשל, שה' הוא נצחי וחכם, חי ובעל יכולת אינסופית. את תארי המרובים של הקב"ה הוא מנה כעיקרים. שיטה זו אף כוללת את האמונה במציאות גן עדן ובמציאות הגיהנום כחלק מעיקרי האמונה. רבי יוסף אלבו דוחה אותה בקלות, כיוון שלא נראה שיש סדר הגיוני לבחירת העיקרים. המספר עשרים ושש הוא בעל משמעות, שכן הוא הגימטריה של שם הוי"ה, אך מעבר לכך לא נראה שיש הסבר הגיוני לבחירת עיקרים אלו. חלקם הגדול הם כלל לא עיקרי האמונה, דהיינו שהאמונה לא יכולה להתקיים בלעדיהם, אלא אמונות חשובות שאינן עיקרי היהדות.

שיטה נוספת שעליה מקשה היא שיטתו של רבו, רבי חסדאי קרשקש. הרב קרשקש היה מגדולי ומנהיגי ישראל בספרד לפני כשש מאות שנה. הוא חיבר ספר פילוסופי-אמוני שנקרא 'אור השם'. בספר זה הוא דן, בין השאר בעיקרי אמונת ישראל. הוא מונה שישה עיקרים: א. ידיעת ה' בנמצאות. ב. השגחת ה'. ג. יכולתו האינסופית והבלתי מוגבלת של ה'. ד. נבואה - הקשר בין ה' לבני האדם. ה. הבחירה החופשית. ו. שזר ועונש. עיקרי האמונה הללו מצטרפים לשלושה עיקרים נוספים שהרמב"ם הוכיח את אמיתותם והם: ז. מציאות ה'. ח. אחדות הבורא. ט. ה' אינו גוף מוגבל. י. כסף-הכל יש תשעה עיקרים שאי אפשר בלעדיהם, עיקרים שהם הבסיס לדת המאמינה בבורא העולם.

רבי יוסף אלבו מקשה על עיקריו של הרב קרשקש מספר טענות:

א. אין במניין העיקרים שמנה אף עיקר שמיחד את דת ישראל. העקרונות שמנה הרב קרשקש מוסכמים על כל הדתות המאמינות באל-אחד, ואין ביניהם שום עיקר המבדיל בין הדת אמיתית לדתות המזויפות.

ב. כל ששת העיקרים עדיין לא מחייבים שתהיה תורה מן השמים. גם אם נאמר שה' יודע ומשגיח זה עדיין לא מחייב שיביא לנו תורה מהשמים. עיקר זה הוא בסיס היהדות, ולכן לא נתכן רשימת עיקרים ללא אמונת יסוד זו.

ג. הוא מנה את הבחירה ואת התכלית שזהו השכר והעונש. שני אלו הם גם היסודות לדת הנימוסית דת המתקיימת על-פי ערכי הנימוס, מערכת חוקים וערכים, שנקבעים על ידי חכמי המדינה כדי לנהל את חי המדינה באופן תקין ומוסרי. למשל, במדינת ישראל יש את ספר החוקים אשר נקבע על ידי חברי הכנסת על מנת שהחיים בארץ יתנהלו באופן תקין וטוב. מערכת חוקים זאת מניחה כהנחת יסוד שיש בחירה חופשית לאדם, ולכן יש מקום לדרוש ממנו שיתנהג בהתאם למערכת החוקים. כמו כן, היא גם קובעת שכר או מערה שאלה או צריכים להגיע אם נחיה לאור מערכת החוקים, וכן עונשים אם לא נעשה כן. ומכאן שערכי יסוד אלו אינם יכולים להיות עיקרי האמונה האלוהית מאחר שהם לא מייחדים אותה על פני הדת הנימוסית. רבי יוסף אלבו מסיים בתמיחה על רבותינו ז"ל שלא הניחו בתחום זה עקרונות מסודרים. על תמיחה זו הוא יענה בהמשך המאמר.

הרחבות

• חשיבות העיסוק בשרשי התורה

ראוי שידברו בעקרים שהם שרשים ויסודות לתורה. רבי יוסף אלבו עומד על כך שהעיסוק בשרשי התורה, חשוב לא פחות מהעיסוק בדיני נזיקין ודיני ממונות. רבנו בחיי העצים טענה זו וכתב שהעיסוק בשרשי התורה ויסודי הדת חשוב לאין ערוך מהעיסוק בדיני ממונות, משום ש"הענין הזה אין המאמין רשאי שלא ידענו, שהתורה הזהירה עליו "ידיעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים" [דברים ד, ט]. אחר לא תימנע אמונת המאמין אם לא ידעם ויעשם" [חובות הלכות, הקדמה]. הרב קוק מסביר שכאשר עוסקים בתורה, אפילו בחלק אחד מחלקיה, מתרוממים ממדרגת חיים פחותה וחומרנית. עצם העיסוק ברוחניות מעלה את האדם מחיי החומר ואין בזה הבדל באיזה תחום בתורה עוסק האדם: "יש מגמה אחת לתורה, לעורר את הצד הרוחני העליון שבאדם, שיהיה עסוק במושכלות קדושות, ויהיה סר משיקוע בהמי גופני, שמדלדל כוח עצמיותו. ומצד המגמה השלילית של ההסרה מרע, כל ענייני התורה שווים הם" [אורות התורה ו, ה]. אולם לצורך התרוממות והתעלות הלומד, מועילים יותר לימודי האמונה והחלקים הפנימיים יותר בתורה: "אמנם מצד ההתגלות העצמית של האורה האלוהית שמררה את הנשמה, יש הבדל גדול בין דבר גדול (לימוד אמונה ופנימיות התורה - על פי סוכה כח.) לדבר קטן (לימוד הצדדים המעשיים-הלכתיים שבתורה)" [שם]. (וראה עקבי הצאן עמוד קמג שם מבאר הרב קוק את התועלת שמפיק הלומד מלימוד הצדדים ההלכתיים שבתורה כבסיס ללימודים האמוניים).

לעילוי נשמת יעקב בן אברהם אבא ז"ל

ויש מי שאמר שהעקרים הם עשרים-וששה, ומנה בהם כל הדברים העולים על רוחו, כנצחיות והתקמה והחיות והיכלת והרצון, וזולת-זה מן התארים שייחסו להשם יתברך, ומנה גן-עדן עקר אחד, וגיהנם עקר אחד, ודברים אחרים מרבים הבל; כי זה-האיש לא שת לבו להבין מלת "עקר" ועל מה זה יפל זה-השם.

ויש מן האחרונים מי שדקדק במלת "עקר", והוסיף וגרע בעקרי הרמב"ם ז"ל, ואמר שהעקרים לדת האלהית הם ששה, שהם: ידיעת ה', וההשגחה, והיכלת, והנבואה, והבחירה, והתכלית; מלבד השלשה שהביא הרב ז"ל מופת עיוני עליהם, שהם: מציאות ה', ואחדותו, ושאינו גוף ולא כח בגוף. ואומר כי אלו-הששה, מבאר מעניינם שהם הכרחיים לדת האלהית, שלא יציר מציאותה וזולתם; ועם השלשה האחרים שבא המופת עליהם, ישלמו עקרי הדת האלהית.

ויש לדקדק על-זה: כי אף אם אלו הם עקרים כוללים לדת האלהית, שלא יציר מציאותה וזולתם, הנה ראוי למנות גם-כן עמהם עקרים אחרים פרטיים, כמו שמנה הרמב"ם ז"ל דברים הם עקרים פרטיים לתורת משה. או הנה לו למנות אי-זה עקר פולל במה שתכר הדת האלהית האמתית מן המזיפת המתדמה באלהית, שהרי כל הדתות הנמצאות היום בעולם מודות בששת העקרים הללו, ויהיו כלן, לפי-זה, אלהיות.

ועוד יש לדקדק על זה-המספר שמנה: שאף אם לא תמצא תורה אלהית זולתם - איננו מחייב שבהמצאם תמצא התורה האלהית, והנה ראוי שיצטרף עמהם עקר אחד שהוא "תורה מן השמים", שהרי זה כמאמר האומר שבהמצא האדם, ימצא הנזון והמרגישו - שזה איננו צודק, בלי-ספק, כי אף אם לא ימצא האדם זולתם והם הכרחיים למציאות האדם, איננו מחייב שבהמצאם ימצא האדם, אם לא שיצטרף אל-זה "המדבר", ויאמר שבהמצא הגשם הנזון והמרגיש והמדבר, ימצא האדם. ואף כאן, הנה ראוי שימנה עמהם "תורה מן השמים"; כי בהמצא ידיעת ה' וההשגחה והיכלת והנבואה והבחירה והתכלית, לא יחייב שתמצא "תורה מן השמים", ואף אם לא תמצא היא זולתם.

וכן מה שמנה הבחירה והתכלית בכלל העקרים לדת האלהית, אינו כן; כי אלו, אף אם הם הכרחיים אליה, אינם עקרים והתחלות לדת האלהית במה שהיא אלהית, אב"ל הם גם-כן התחלות לדת הנמוסית, כמו שיבאר [פ"ט]. וגם התכלית-בשלוש אינו התחלה לדת האלהית, אב"ל תכלית מיוחד.

קנצי למליו: ידיעת מספר העקרים ההכרחיים לדת האלהית קשה מאד. ויותר קשה: מה שלא נמצא לרז"ל בזה דבור מבאר; והנה ראוי שידברו בעקרים שהם שרשים ויסודות לתורה האלהית, אחר שעקר ההצלחה האנושית וגמול הנפשות תלוי בהם, כמו שדברו בשאר נזקי האדם ודיני ממונות, שהם הנהגת הגוף בלבד ותקון הקבוץ המדיני תלוי בהם.

התכלית - תיקון החברה. **מופת עיוני** - הוכחה שכלית. **ימצא הנזון והמרגיש** - אם תמצא דבר שמרגיש וניזון הרי זה אדם. **שיצטרף אל-זה** - שיוסיף תנאי נוסף לזיהוי "אדם". **הנשם** - עצם גשמי. **אב"ל** - אלא. **התכלית-בשלוש** - התיקון של החברה. **קנצי למליו** - סוף דבר. **הקבוץ המדיני** - החברה.

ביאורים

לאחר שדחה רבי יוסף אלבו את מנייני העיקרים שנעשו לפניו, הוא פורש לפנינו את עיקרי התורה האלוהית לפי שיטתו. עיקר, זהו דבר שכל התורה תלויה בו. כמו השורש של העץ. העיקרים הם שלושה: מציאות ה', שכר ועונש ותורה מן השמים. עיקרים אלו הם הבסיס לאמונה החזקה בכל ההדרכות שמגיעות מאת ה'. למשל, אברהם אבינו צווה על ידי ה' במצוות המילה. רבי יוסף אלבו קורא לצייוי זה, וכך גם לכל הצייויים שה' צווה את אברהם, בשם "תורת אברהם". אברהם האמין בצו ה' ועשה אותו בגלל שביסוד אמונתו עמדו שלושת עיקרי האמונה הללו. כך גם האמין נוח ומשה וכל אותם הנביאים שניבאו וצוו על ידי ה'. ללא שלושת עקרונות אלו - אין בסיס לקיום הצייוי.

שלושת עיקרים אלו הם הבסיס לכל האמונות החיוניות ליהדות. לפי מה שראינו למעלה יש אמונות רבות בעלות משמעות רבה שאינן נמנות כ'עיקרי האמונה'. את האמונות האלה ניתן לחלק לשתי קבוצות: אמונות מרכזיות ואמונות מסתעפות. ואם-כן יש שלש דרגות בין האמונות: עיקרי האמונה, 'שרשים' שתלויים בעיקרים, ו'ענפים' שתלויים בעיקרים;

מציאות ה' - עיקר המוביל להכרה שה' הוא נצחי, שזו אמונה בסיסית, כמו השורש של העץ, וכן לאמונה שה' הוא אינו גוף, שזו אמונה נוספת המסתעפת ממנה, ולכן דומה לענף מענפי העץ.

תורה מן השמים - עיקר הכרוך בהכרה שיש נבואה וקשר בין ה' לנבראים, שזו אמונה בסיס, וכן היא קשורה לאמונה בנבואת משה, בתורה, שהיא אמונה שמיחדת רק לתורת משה.

שכר ועונש - עיקר המוביל להכרה שיש שכר ועונש בעולם הזה ובעולם הבא, שזו אמונה בסיס, וכן כפועל יוצא של אמונה זו באה האמונה בביאת המשיח, שהיא חלק מהאמונה בשכר העתידי שיהיה לעם ישראל. רבי יוסף אלבו מוסיף שביאת המשיח היא איננה אמונת יסוד, ואע"פ שזו אמונה שחייבים להאמין בה, אין היא מעיקרי היהדות היות וגם הנוצרים מאמינים בה. זו הסיבה לכך שהיא לא יכולה להיות האמונה המייחדת את דת ישראל לעומת הנצרות.

אמונות אלו ועוד, כלולות בשלושת העיקרים שהזכיר רבי יוסף אלבו. בהמשך הספר הוא יקדיש פרקים נרחבים בהם יסביר כיצד כל האמונות תלויות בעיקרים אלו ויוצאות מהם.

הרחבות

• ביאת המשיח ועיקרי הדת

אין ביאת המשיח עקר. רבי משה סופר מקבל את דעתו של רבי יוסף אלבו שאין למנות את ביאת המשיח בעיקרי הדת. הטעם לכך לפי דעתו הוא שאין תלות בין המחויבות שלנו לתורה לבין ההבטחה האלוהית לגאול את עם ישראל. את ה' עלינו לעבוד גם לו חס ושלום היה מחליט שלא לגאול אותנו: "אך אי אפשר לי בשום אופן להאמין שיהיה גאולתנו אחד מעיקרי הדת, ושאי יפול היסוד תיפול החומה חלילה, ושנאמר אלו היה חס ושלום חטאנו גורמים שיגרש אותנו גירוש עולם... המפני זה רשאים הם לפרוק עול מלכות השמים או לשנות קוצו של י"ד אפילו מדברי רבנן חלילה?! אנחנו לא נעבוד ה' לאכול פרי הארץ ולשבעו מטובה! "לעשות רצונך אלוהי חפצתי", ועל כל פנים ועל כל אופן עבדי ה' אנחנו, יעשה עמנו כרצונו וחפצו, ואין זה עיקר ולא יסוד לבנות עליו שום בנין". אולם אף שאין ביאת המשיח עיקר מעיקרי הדת, מי שכופר בכך כופר בתורה שהבטיחה זאת: "אך כיון שעיקר יסוד הכל להאמין בתורה ובנביאים, ושם נאמר גאולתנו האחרונה בפרשת נצבים ובפרשת האוינו... והרבה מזה בדברי נביאים, אם-כן מי שמפקפק על הגאולה הלז, הרי כופר בעיקר האמנת התורה והנביאים" [שו"ת חתם סופר, יורה דעה שנו].

פרק רביעי

הדרך הנכון שיראה לי בספירת העקרים שהם שרשים ויסודות לתורה האלהית, הוא, שלושת העיקרים פי העקרים הכוללים וההכרחיים לדת האלהית הם שלשה, והם: מציאות ה', וההשגחה לשכר ולעונש, ותורה מן השמים. ואלו-השלשה הם אבות^ו לכל העקרים אשר לדתות האלהיות, כמו: תורת אדם^ו ותורת נח ותורת אברהם ותורת משה, וזולת-זה מן התורות האלהיות, אם אפשר שימצאו יותר מאחת בזמן אחד או בזו-אחר-זו.

ותחת כל עקר מאלו - שרשים וסעיפים, משתרגים ומסתעפים מן העקר ההוא. פי שרשים תחת "מציאות ה'" הוא שרש היותו קדמון ונצחי ודומייהם; ובכלל "תורה מן השמים" הוא ידיעת ה' והנבואה ודומיהן; ובכלל ההשגחה הם השכר והעונש - בעולם-הזה לגוף, ובעולם-הבא לנפש.

ומאלה השלשה-עקרים הכוללים משתרגים סעיפים וענפים לתורות האלהיות או מהעיקרים יוצאים ענפים לתורות האלוהיות המותדמות באלהיות^ו, על-זה-הדרך. פי תחת עקר "מציאות ה'" הוא הרחקת הגשמות^ו, שהוא עקר פרטי לתורת משה, והאחדות^ו. ותחת "תורה מן השמים" הוא שרש נבואת משה ושליחותו. ותחת ההשגחה והשכר והעונש הוא ביאת-המשיח, שהוא עקר פרטי לתורת משה, לפי דעת הרמב"ם ז"ל. ולפי דעתנו, אין ביאת-המשיח עקר; ואם הוא עקר, איננו פרטי לתורת משה, כי גם הנוצרים עושים ממונו עקר לסתור תורת משה, והוא עקר פרטי להם, שלא יציר מציאות דתם זולתו^ו. ואלו וכיוצא-בהם, שהם עקרים לדתות הפרטיות, כלם נכללים בשלשת העקרים שאמרנו. ואולם, אם אפשר להמצא תורה אלהית יותר מאחת בזמן אחד או בזמנים מתחלפים, עוד יתבאר במה שיבוא [פכ"ה; מאמר ג, פי"ג], בעזר הצור^ו.

אבות - יסודות, בסיסים. **תורת אדם** - המצוות שנצטווה אדם הראשון. **המותדמות באלהיות** - הדתות האחרות. **הגשמות** - התייחסות לאלוהות כדבר גשמי. **האחדות** - שה' אחד. **זולתו** - בלעדיו. **הצור** - ה'.

ביאורים

אחת השאלות ששאלנו על מנין העיקרים היא מדוע חז"ל לא מסרו לנו מהם עיקרי היהדות. רבי יוסף אלבו מוכיח שחז"ל כן רמזו לנו עליהם, באופן מיוחד ומקורי. ראש השנה הוא יום הדין. כל באי עולם עוברים לפני ה' כבני מרון ונידונים על מעשיהם. ביום זה עלינו להתחזק בעיקרי האמונה ולראות האם הלכנו לאורם בעבודת ה'. החלק המרכזי של תפילת מוסף של ראש השנה מורכב משלושה חלקים: מלכויות וזכרונות ושופרות. שלושת אלו, אומר רבי יוסף אלבו, מכונים כנגד שלושת עיקרי האמונה. אנשי כנסת הגדולה שתיקנו את התפילה רצו להחזיר בתוכנו את עיקרי האמונה ולהזכיר לנו מהן אמונות היסוד של היהדות.

מלכויות - בברכה זו אנו משבחים את הקב"ה וממליכים אותו עלינו ועל העולם כולו. ברכה זו מקבילה לעיקר הראשון - **מציאות ה'**, ובה אנו מציינים את ייחודו של ה' ואת מלכותו הבלעדית על הבראה.

זכרונות - בברכה זו אנו מודגשים את העובדה שכל באי עולם נידונים לפניו ביום זה וכל איש נידון על מעשיו. ברכה זו מקבילה לעיקר האמונה **בשכר ועונש**. מעניין להבחין שגם את התפילה המרגשת, 'ונתנה תוקף' של ר' אמנון ממגנצא, שמדברת על חרדת הדין ועל שכר ועונש, יש מוסיפים בברכה זו.

שופרות - בברכה זו אנו מתארים את מעמד הר סיני ומדגשים את קול השופר החזק שהיה בו. זו הפעם הראשונה שבו השופר תופס מקום כה משמעותי. אמנם היו קולות נוספים אך הם היו גם באירועים אחרים בהיסטוריה. לעומת זאת שופר מוזכר רק כאן. גם בנבואות העתיד השופר מוזכר, בשעה שתורת האמת תתקבל על לב העולם כולו. אמנם יש שרצו ללמוד שברכה זו נועדה להזכיר את אילו של יצחק, אך אי אפשר לומר כך מכיוון שעקידת יצחק הוזכרה בברכת זכרונות.

רבי יוסף אלבו מוסיף שכבר הנביאים, הרבה לפני חז"ל, רמזו לנו על שלושת עיקרי האמונה. ישעיה הנביא אמר: **"פי ה' שפִּטְנו, ה' מְחַקְּנו, ה' מְלַכְּנו, הוא יוֹשִׁיעֵנו"** [לג כב]. האמירה ה' **שופטנו** מעידה על עיקר **השכר והעונש**. לאור מעשינו ה' ישפוט אותנו. ומכיוון שהוא זה ששופט אותנו, ואנו קרובים אליו, נצא זכאים בדין.

אך אם חלילה לא נהיה ראויים, והשופט הגדול לא יוכל לזכות אותנו בדין, אנו אומרים ש'ה' מחוקקנו'. אמירה זו מעידה על העיקר של תורה ש'ה' חקק לנו מהשמים. ומכיוון שהוא זה שחוקק את החוקים הוא יכול לשנותם כדי להוציאנו זכאים.

אך אם חלילה לא ירצה לעבור על החוקים שחוקק בעצמו ולזכותנו, אנו אומרים ה' **מלכנו**. אמירה זו מכוונת נגד העיקר של **מציאות ה'**. ה' הוא מלך העולם ומנהיגו ולכן יכול, כמו מלך גדול, לשנות את החוקים לפי הצורך ולהוציאנו זכאים. היות ואנו מאמינים בשלושת העיקרים הללו, שלא כמו חלק גדול מאמונות העולם, בודאי, שבעזרת ה', **הוא יושיענו**.

הרחבות

• רצון ה' ישראל יוכו בדין.

ראוי שיושיענו ביחוד על כלם. רבי יוסף אלבו מסביר שכיוון שישראל מחזיקים בעיקרים בשונה משאר העולם, ראוי שה' יטיב עמם לפנים משורת הדין, ויזכה אותם בדין בראש השנה. **רבי יצחק אברבנאל** מסביר שרצונו של ה' לזכות את עם ישראל בדין מתבטא גם בכך שגילה להם כי ראש השנה הוא יום הדין וכי יש לתקוע בו בשופר: "לכן ברצות השם לזכות את ישראל, הודיע וגלה את אונם שהיום הוא יום הוראה רבה (יום הדין גדול), ובריות בו יפקדו לחיים ולמות. ויצו אותם לעמוד על נפשם להשתדל להינצל ולהימלט מהגזרות השמימיות ההן, וכי אין דרך לזה אלא שיצאו לקראת האלוהים ולהתחנן לפניו ולדבקה בו לבקש ממנו שלא יעזבם להוראות המערכות השמימיות (לגזרות כפי שהן מצד הדין), אבל (אלא) שבסתר כנפיו יסתירם כיון שהם עם מרעיתו וחבל נחלתו. וזה ענין מצוות "יום תרועה" [במדבר כט, א], שצוה שיתקעו ויריעו בשופר המורה על הדרור והחרות (כפי שנהוג בשחרור עבדים). כאלו הם בני חורין מההוראות השמימיות (שהגזרות אינן חלות עליהם כפי שהן), ושלכן הוא אלוהינו ואין עוד אחר... וכמו שאמר "מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן לכל גוי" [תהילים קמו, יט] [ויקרא כב, א].

תפילת מוסף של ראש השנה

והמזרה על היות שלש העיקרים הללו שרש ויסוד לאמונה אשר בה יגיע האדם אל הצלחתו האמתית, הוא מה שיסודו לנו אנשי-כנסת-הגדולה בתפלת מוסף של ראש-השנה שלש ברכות, שהן: מלכויות, זכרונות ושופרות, שהן כנגד שלשה עיקרים הללו - להעיר לב האדם כי בהאמנת העיקרים הללו עם סעיפיהם ושרשיהם, כפי מה שראוי, יזכה האדם בדינו לפני ה'.

מלכויות

כי ברכת מלכויות היא כנגד עקר "מציאות ה'", ויורה על-זה נסח הברכה: "על-כן נקנה לך, ה' אלהינו, לראות מהרה בתפארת עזך, להעביר גלולים מן הארץ והאילילים פרות כפרתו, לתקן עולם במלכות שדי וכו', יפירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון וכו', ויקבלו כלם את על מלכותך" וכו'.

זכרונות

וכן ברכת זכרונות תורה על ההשגחה והשכר והענש, וכן יורה נסח הברכה: "אתה זוכר מעשה עולם ופוקד כל יצורי קדם, לפניך נגלו כל תעלומות" וכו'.

שופרות

וברכת שופרות היא לרמז על העקר השלישי שהוא "תורה מן השמים", ועל-כן היא מתחלת: "אתה נגלית בענן כבודך על עם קדשך לדבר עמָהם, מן השמים השמעתם קולך" וכו'. ולפי שמתן-תורה היה באמצעות קול שופר חזק מאד, כמוהו לא נהיה מן העולם - נקראת "שופרות". כי הקולות והלפידים שהיו שם, כבר היו בעולם כיוצא-בהם או ממיןם; אבל קול השופר בזולת-שופר לא היה מעולם ולא יהיה כן עד זמן הגאולה, שהיא שעה שתתפרסם תורת האמת בפני כל העולם. ועל אותה שעה נאמר: "ואדני אלהים בשופר יתקע" [זכריה ט, יד]. כפי דעת קצת-החכמים [ב"ר נו, ט].

שופרות אינם רמז לעקדת יצחק

וכבר ראיתי מי שכתב שהשופרות רמז לעקדת יצחק; ואינו כן, שאלו היתה ברכת השופרות רמז לעקדה, היה ראוי לזכר בה עקדת יצחק - לא בזכרונות, כמו שזכרנו. ואולם הביאם לזה מה שמצאנו לרז"ל [ר"ה טז]. כי התקיעה בשופר-של-איל - זכר לאילו של יצחק; ואין זה כלום, כי התקיעה בשופר-של-איל אמרו שהיא זכר לאילו של יצחק, אבל לא התקיעה-בשלוח, ולא ברכת השופרות.

העיקרים נרמזים בנבואת ישעיהו

ולרמז אל שלש העיקרים הללו, שהם סבת ההצלחה, כללם ישעיהו בפסוק אחד, אמר: "פי יי שפִּטְנו, יי מחַקְּנו, יי מְלַכְּנו, הוא יוֹשִׁיעֵנו" [לג, כב]. אמר "יי שופטנו" - לרמז על עקר ההשגחה, ועל-דרך "קרוב מצדיקי, מי-יריב אתי, נעמדה יחד" [שם נ, ח], כלומר: ומזה-הצד ראוי שנקנה בדין. ואמר "יי מחוקקנו" - לרמז על "תורה מן השמים", שהיא העקר השני; כי "מחוקק" יקרא נותן התורה, כמו: "פי-שם חלקת מחקק ספון" [דברים לג, כא], שנקאמר על משה, לפי שנתנה תורה על-ידיו. ואמר זה על-דרך "שמעו אלי ידעי צדק, עם תורת בלבם, אל-תיראו חרפת אנש" וגו' [ישעיהו נא, ז], כלומר: אף אם לא נזכה בדין מצד שהוא שופטנו, לפי שהשופט אי-אפשר לו לעבר על החק המנח מאחר - הנה מצד שהוא נותן התורה והוא המניח החקים, ראוי שנקנה בדין. ואמר "יי מלכנו" - לרמז על העקר השלישי, שהוא "מציאות ה'", שהוא מלך על כל העולם, ונקרא ביחוד "מלך-ישראל וגאלו" [שם מד, ו], ולומר כי אף אם מצד-היותו מחוקק לא יצצה להעביר על החק - מפל-מקום, מצד-היותו מלכנו ראוי שיושיענו, כי המלך יש לאל-ידו. לעבר על החק ולעשות מה שירצה כדי להושיע את עמו. ועל-כן סיים "הוא יושיענו", כלומר: כי אחר שלש העיקרים הללו, שעקר הצלחת האדם תלוי בהאמנתם, יש לנו בהם יתרון על כל העולם, ראוי שיושיענו ביחוד על כלם.

המזרה - המלמד, ההוכחה. **מן העולם** - מעולם. **בזולת** - בלי. **התקיעה-בשלוח** - התקיעה עצמה, קול השופר. **המנח מאחר** - החוק נקבע ע"י אחרים. **ביחוד** - במיוחד. **לאיל-ידו** - בכחו. **על כלם** - יותר מכל האומות.

לעילוי נשמת נפתלי הרצקא בן אלתר אברהם ז"ל
לעילוי נשמת עמנואל ברך גז ז"ל בן רפאל פרג'י רובר גז ז"ל ואורה לוי שתי'

ביאורים

ראינו שכבר מדברי הנביא ישעיה וגם מדברי חז"ל, עולה כי יש שלושה עיקרי אמונה, וזו גם המסקנה מצד הסברא בסוגיה זו. מדוע אם-כן מנה הרמב"ם שלושה עשר עיקרי אמונה? ניתן ליישב זאת אם נבין שבין הרמב"ם לרבי יוסף אלבו כלל אין מחלוקת. גם הרמב"ם שמנה שלושה עשר עיקרי האמונה מודה שמתוכם יש רק שלושה עיקרים מרכזיים. כל שאר עשרת העיקרים נמשכים מעיקרים אלו;

מציאות ה' - כלולים בעיקר זה: אחדותו, שה' אינו גוף, שה' הוא קדמון ושרק אליו צריך לעבוד.

תורה מן השמים - כלולים בעיקר זה: עצם הנבואה, שהיא התגלות ה' לנבראים, הייחודיות של נבואת משה ושהתורה לא תשתנה.

שכר ועונש - כלולים בעיקר זה: עולם הבא, ביאת המשיח ותחיית המתים.

לפי הסבר זה מתיישבת דעת הרמב"ם ששלושה עשר העיקרים בנויים באופן שיש שלושה עיקרים, ומהם משתלשלים עשרת העיקרים האחרים. הסבר זה מבאר חלק מהקושיות שהקשינו על שיטת הרמב"ם. שאלנו מדוע הרמב"ם לא מנה את חידוש העולם ובריאתו כעיקר, אחרי שהוא בעצמו כתב במפורש, שזה עיקר מעיקרי היהדות. הסיבה לכך היא שעיקר זה לא נובע משלושת עיקרי היסוד. נוסף לכך, מובן למה הרמב"ם לא מנה את הבחירה החופשית ואת התכלית, דהיינו את התועלת הנובעת בקיום מערכת החוקים האלוהית, מכיוון שהן לא מיוחדות לדת שמגיעה מאלוהים. גם מערכת חוקים אזרחית מניחה כהנחת יסוד שלאדם יש בחירה חופשית, ולכן היא מחוקקת חוקים כדי שהאדם ישמור עליהם על מנת להגיע לתכלית - יצירת חברה מתוקנת ומוסרית.

אך עדיין נשארה קושיה מרכזית על הרמב"ם. מדוע הרמב"ם בחר להוסיף לשלושת העיקרים דווקא את עשרת העיקרים הללו? למשל, מדוע הרמב"ם הוסיף לעיקר מציאות ה' את האמונה בכך שה' הוא קדמון ולא את האמונה שה' הוא כל יכול? על שאלות אלו ועוד אומר רבי יוסף אלבו שהוא יתייחס בהמשך. לאחר שפירט את מרכז משנתו על מספר העיקרים, הוא מתחיל לעשות הבחנה בין מערכת חוקים אנושית לבין דת שמגיעה מאת ה'. דבר זה יאפשר לבדוק מדוע עיקרים אלו מייחדים את הדת שמגיעה מאת ה'.

הרחבות

• הרמב"ם והעיקרים

לא יקשה למה לא מנה החדוש. הרב קוק מסביר באופן אחר מדוע השמיט הרמב"ם ממניין העיקרים את חידוש העולם: "כך עשה הרמב"ם... עם מציאות ה' ויחידוש העולם, אף על פי ששניהם עיקרים ויסודי תורה, מכל מקום כיוון שהראשון הוא יסוד הכל, לא רצה לשלב את קיומו באותו המשקל של חידוש העולם, והתאמץ לקיים את ידיעת האלוהות גם על פי הנחות הקדמות, כדי שיהיה היסוד היותר עיקרי שבין העיקרים מבוצר יותר, ואחר כך עסק להכריע את יסוד החידוש" [מאמרי הראיה, עמ' 15]. כלומר, הרמב"ם העדיף שלא לתלות את האמונה במציאות ה' באמונה בחידוש העולם, משום שהאמונה במציאות ה' חשובה ועיקרית יותר מהאמונה בחידוש העולם, ולכן יש לברר אותה להמון גם בלי שהשיגו את אמונת החידוש. מדברים אלו עולה שמניין העיקרים של הרמב"ם מכון לכך שהיסודות העיקריים ביותר יהיו ברורים, ולא לשם עצם הגדרת יסודי הדת מצד עצמם. רעיון זה עולה גם מהערתו של הרב יצחק שילת שישנם במניינו של הרמב"ם עיקרים שהיה אפשר ללמוד אותם מעיקרים אחרים. לדוגמה: מאחדותו של הבורא יש להסיק שהוא אינו גוף, שכן כל גוף מתחלק, ובכל זאת מנה אותם הרמב"ם לשני עיקרים שונים, "על מנת שהיסודות יהיו ברורים ידועים ומשוננים אצל כל אדם" [הקדמות הרמב"ם למשנה, ביאור ההקדמה לפרק חלק, עמ' קפז].

לעילוי נשמת נפתלי הרצקא בן אלתר אברהם ז"ל
לעילוי נשמת רפאל פרג' רובר גז ז"ל בן ברוך חי ורחל ז"ל

ואפ"ש כי דעת הרמב"ם במוספר העיקרים הוא על זה-הדרך שפתבנו, אלא שהוא מנה השלשה שאמרנו שהם אבות, עם השרשים המסתעפים מהם, וקרא אותם כלם "עקרים". ולזה מנה "מציאות ה'" שהוא האב, עקר ראשון, ומנה עמו ארבעה שרשים אחרים מסתעפים ממנו, בעקרים, והם: האחדות, והרקות הגשמות, והיותו, יתברך, קדמון, ושראוי לעבדו ולא לזולתו; ומנה "תורה מן השמים" שהוא האב, עם השלשה שרשים אחרים, בעקרים, לפי שהם משתרגים ממנו, והם: הנבואה, ונבואת משה, ושלש תשתנה הדת; ומנה גם-כן ידיעת ה' וההשגחה לשכר והענש, והוא האב, עם השלשה עקרים אחרים נכללים בו או מסתעפים ממנו, והם: גמול הנפש, ומשיח, ותחיית המתים.

כשיים בהסבר זה בדעת הרמב"ם

ולפי זה-הצד לא יקשה למה לא מנה החדוש, כי לא מנאו לפי שאינו נכנס תחת אחד מאלו-השלשה שזכרנו. ולא מנה הבחירה והתכלית, ואף-על-פי שהם הכרחיים לתורה אלהית, כי אלו אינם הכרחיים לה במה שהיא אלהית, כמו שיבוא [פ"ט], בעזרת ה'. אבל עדין יקשה לפי זה-הדרך: למה לא מנה החיות והיכלות, ולא תארים אחרים, תחת עקר "מציאות ה'", כמו שמנה הקדמות ושאך התארים? וכן יש לדקדק על כל מה שהוציא מן העיקרים האחרים; ויתבאר כל זה בכלל דברינו במה שיבוא, בעזרת ה'. ונשוב לדקדק בעקרים, לפי דרכנו שאמרנו שהם שלשה שהם אבות. ונבאר תחלה עקרי הדתות הנמוסיות, ואחר-כן נדבר על עקרי הדת האלהית, בעזר האל, יתברך.

החיות - ה' פועל ומשפיע. **והיכלות** - ה' בעל יכולת אין סופית.

ביאורים

האדם נעלה יותר מבעלי החיים אך ורק מצד מעלתו השכלית. אולם מצד הטבע, ההפך הוא הנכון. האדם סובל מנחיתות ביחס לבעלי החיים, בכל מה שקשור לקיום הפשוט של החיים. רבים מבעלי החיים מסוגלים להסתדר בעולם בכוחות עצמם, לדאוג למזון ולמגורים בלי בקשת עזרה מאחרים. אך האדם לבדו, הוא חסר אוניו. כדי לספק לעצמו מזון, הוא נדרש לבצע שרשרת של פעולות מגוונות, החל מחרישה וזריעה, וכלה באפיה ובישול. לשם ביצוע המשימה, הוא מוכרח לייצר כלי עבודה ומלאכה מתאימים, ולהיות מוכשר לשימוש בהם. עומס וטרחה דומים מוטלים עליו גם כדי לספק לעצמו לבוש, מגורים ופרנסה. אין ביכולתו של האדם למלא את כל צרכיו הקיומיים בעצמו, בלי סיוע מהזולת. חיי החברה של האדם הם לא מותרות, אלא תשתית המאפשרת לו את התנאים הבסיסיים הדרושים לו בכדי לחיות. כל אדם הוא מוכשר למקצוע מסוים, וביחד כולם משלימים זה את חסרונותיו של זה.

כדי לאפשר התנהלות תקינה של החברה, יש הכרח לקבוע 'מצוות' המגדירות את ה'מותר' וה'אסור'. אין יכולת לחברה להתקיים, אם כל אחד ממרכיביה יעשה ככל העולה על רוחו. ראשית יש לדאוג לשמירה על גופו וממונו של כל אחד, כדי שיוכל למלא את תפקידו כראוי, זו 'הדת הטבעית'. שנית יש לדאוג למערכת חוקים, שתסדר את התנהלות חיי המסחר, זו 'הדת הנימוסית'. האיסור לגנוב מאחר, או להונות לקוח, הוא דרישה של הטבע. ה'מצוות' הן לא המצאה של התורה, אלא דרישה קיומית של החברה האנושית. בהמשך נראה, את הערך המוסף שהעניקה התורה למערכת ה'מצוות'.

הרחבות

• החיים בחברה

וְהָיָה בְעֵלְיֵי חַיִּים... וְשֶׁהֵתְחַבְּרוּ הַכְּרָחִי לָהֶם בְּקִיּוּם מְצִיאוֹתָם, כְּמוֹ מִיֵּן הָאָדָם. רבי יוסף אלבו מבאר שהאדם חי בחברה לשם התועלת העולה מקיבוץ האנשים. לעומת זאת, בבעלי החיים קיימת חלוקה - ישנם כאלו שחיים בחברה, כאדם, וישנם כאלו שחיים בגפם.

הרמב"ם כתב: "כבר נתבאר היטב כי האדם מדיני בטבע, ושטבעו שיהא בתוך חבורה, ואינו כשאר בעלי החיים אשר אין לו הכרח להיות בחבורה" [מורה נבוכים ב, מ]. לפי הרמב"ם האדם אינו מתכנס רק לצורך הרווחים שהוא יכול להפיק מחיי החברה, אלא טבוע בו צורך פנימי לחיות בחברה. לבעלי החיים לעומת זאת, אין הכרח להתכנס, כיוון שאין זה חלק מטבעם.

הרב יוסף קאפח מסביר את דבריו של הרמב"ם: "אותם הבודדים מבעלי החיים אשר חייהם חיי חברה, כגון הדבורים, לא הובאו בחשבון בשל מיעוטם הזעום" [שם בהערה] אכן ישנם בעלי חיים החיים בחברה מטבעם ובזה הם דומים לאדם וכהשוואתו של רבי יוסף אלבו. הסיבה שהרמב"ם לא כתב זאת היא משום שהרמב"ם לא עוסק בפרטים, אלא מבאר את העיקרון הכללי: בבני אדם זהו טבע המגדיר את מהותו של האדם, לעומת זאת בבעלי חיים - ייתכן שיופיע וייתכן שלא, כך שגם אם מצאנו טבע שכזה הוא אינו מגדיר את 'בעלי החיים'.

פרק חמישי

קיבוץ בעלי החיים לעומת קיבוץ בני האדם

כָּל הַבְּעֵלֵי-חַיִּים, חַיּוֹתָם וְהַתְּקִימָם הוא על שלשה פנים: יש מהם שאי-אפשר להם לחיות ולהתקיים יחד - כחיות הטורפות, שהקבוץ וההתחברות רע ומזיק להן, כי אם יתקבצו הרבה מהן אל מקום אחד יהרגו אלו לאלו על הטרף. ויש מהם הפך-אלו, והם בעלי-חיים שאי-אפשר להם לחיות ולהתקיים בזולת-חברה וקבוץ, ושההתחברות הכרחי להם בקיום מציאותם, כמו מין האדם. כי לדקותו ושווי מזגו, יתפעלו מן הקור ומן החום ומכל אחד מן ההפכים, ולזה יצטרף אל מלבושים להגן עליו מן החום ומן הקור, ואל מזונות מתקנים תקון ופח שיאותו למזגו - מה שאי-אפשר שישלם-זה אם לא בקבוץ והתחברות הרבה מן האנשים, יעזרו אלו את אלו: אחד יתפר ואחד יארג ואחד יעשה מחט, וכן כל מלאכה ומלאכה; עד שימצא כל אחד מן האנשים המצטרף לו לצרף חיותו והתקומו ממזונות ומלבושים. ויש מן הבעלי-חיים מינים אחרים, כאלו הם ממצעים בין שני אלה-הקצוות; כי הם, אין הקבוץ וההכרחי מזיק להם במציאותם כפאשר הוא לחיות הטורפות והעופות הדורסים, ולא הכרחי להם כפאשר הוא למין האדם. ואולם ימצא להם הקבוץ וההתחברות על-צד היותר-טוב - כהרבה מן החיות הרועות והעופות שאינם דורסים, שהם משתתפים, והולכים אגדות-אגדות יחד, על-צד הצנות והנהגה, לא זולת-זה, כי אין זה הכרחי להם במציאותם וקיומם כפאשר הוא למין האדם.

וְלַחַיּוֹת הַקְּבוּץ וְהַתְּחַבְּרוּת מְצַטְרֵף לְמִין הָאָדָם לְצַרְף חַיּוֹתוֹ וְהַתְּקִימוֹ, הוא מה שאמרו החכמים שהאדם מדיני בטבע, ירצו בזה: כי כמעט שהוא הכרחי לאדם מצד טבעו שיהיה דר במדינה עם קבוץ רב מן האנשים, כדי שיוכל למצוא המצטרף לו לצרף חיותו והתקומו. ובעבור-זה הוא מבאר שראוי שימצא לכל הקבוץ אשר במדינה, או לכלל הקבוץ אשר במחוז אחד או באקלים אחד, או לכלל האנשים אשר בכל העולם, סדור-מה, בו יתנהגו לשמור הישר-בשלוח ולהסיר העול, כדי שלא יתקוטטו האנשים בהתחברם יחד מתוך העסק והמשא-והמתן אשר ביניהם; והסדור הזה יכלל על השמירה מן הרציחה והגנבה והגזל ודומיהם, ובכלל: כל מה שישמור הקבוץ המדיני ויתקן אותו אל שיחיו האנשים באופן נאות. והסדור הזה, קראוהו החכמים בשם "דת טבעית" - רצונם לומר, שהיא מצטרפת אל האדם מצד טבעו, הן שתהיה מסדרת מחכם או מנביא.

וְעֵדֵינוּ אֵין דָּת זוֹ מְסַפֶּקֶת לְתַקֵּן צָרְכֵי הָאֲנָשִׁים וְחַיּוֹתָם וְהַתְּקִימָם זֶה-עַם-זֶה, אִם לֹא יְתוֹסֵף בְּזֶה אֵיזָה-סְדוֹר אוֹ הַסְּפָמָה כּוֹלֶלֶת עֲנִינֵי הָאֲנָשִׁים אֲלוּ-עַם-אֲלוּ בְּכָל עֶסְקֵיהֶם וְהַמְּשָׂא-וְהַמְּתָן אֲשֶׁר בִּינֵיהֶם, כְּדַתִּי קֶסְרִי רוּמִי, וְהַנְּהַגוֹת הַמְּדִינוֹת, וְהַחֲקִים אֲשֶׁר יְחֻקְקוּ בִּינֵיהֶם אֲנִשֵׁי מְחֻז אֶחָד אוֹ מְלָכוֹת אַחַת לְשֹׁמֵר הַיִּשְׂרָאֵלִים הַהֵן; וְיִקְרָא הַסְּדוֹר הַזֶּה "נְמוּס" אוֹ "דַּת נְמוּסִית". והסדור או הנמוס הזה, אי-אפשר שיתקיים אם לא בהמצא איש אחד, מושל או שופט או מולך על הקבוץ ההוא, יכריח האנשים על הסרת העול וקיום הנמוס, כדי שישלם תקון הקבוץ ההוא. ולזה יהיה ענין הקמת המלך או המנהיג או השופט, כאלו הוא הכרחי לקיים מין האדם, אחר היות האדם מדיני בטבע [מו"נ ח"א פנ"ג ובח"ב פ"מ], כמו שבארנו.

פנים - צדדים, אפשרויות. **לדקותו** - עדינותו. **שווי מזגו** - טבעו המאוזן. **יתפעל** - יושפע. **מדיני** **בטבע** - בטבעו חברתי, נצרך לחברה. **סדור-מה** - סדר חיים מסוים. **בשלוח** - בדרך כלל. **הישר** **ההספמי** - הנהגות החברה מאמצת לעצמה לפי צרכיה במטרה לשמור על הסדר החברתי.

ביאורים

מגוון הברואים שמקיפים את האדם, לא נועדו לשמש לו תפאורה ושעשוע. המבט על בעלי החיים שסביבנו, איננו מביא רק להתפעלות או למחקר ביולוגי. ההתבוננות על היצורים השונים, אמורה להרחיב את הדעת על האופן שבו ה' מתגלה בעולם. האדם ובעלי החיים גם יחד, הם מרכיבים שונים של עולם אחד הנובע מבורא אחד. אם ניטיב לראות את מבנה הבריאה של בעלי החיים, נוכל להבין טוב יותר גם את ערך האדם. הקשר בין האדם לבעלי החיים, מלמד אותנו על משמעות האדם בעולם, ומוליד בנו תובנות חדשות.

'הטבע' פיזר משאבים רבים בנדיבות. הוא חילק כשרונות ויכולות לבעלי החיים כדי לשכלל את חייהם ולשדרג אותם, מעבר לנדרש. לשם מה נועדו כל המותרות הללו? כדי ללמד דעת את האדם. 'הטבע', אינו אלא התגלות ה' בבריאה. ה' 'מדבר' עמנו באמצעות הברואים, וממחיש לנו את הערך המוסף שקיים בעולם. מעבר לצורך לשרוד ולהתקיים, ישנה שלמות והתעלות. לבעלי החיים היא מתבטאת בגוף מפותח ומשוכלל כראוי להם, ובאדם היא מתבטאת ברוח עשירה כראוי לו. תורת ה', הסוללת לנו את הדרך להשגת השלמות ומיצוי הפוטנציאל האלוהי שבתוכנו, מובנית בבריאה. התורה לא נכנסה באופן מלאכותי אל עולם הטבע, אלא היא חלק בלתי נפרד ממנו. התורה משקפת עבורנו את התביעה לשלמות, כפי שהיא עולה ומתפרצת מכל פינות הטבע.

הרחבות

• שלמות האדם

ימצא כי המצא שפיע אלהי, באמצעותו יתקנו העניינים המצטרפים לתקון מין האדם להשגת שלמותו ותכליתו. כשאנו מתבוננים בבריאה אנו רואים שבין דברים הגדולים, כשמש וכוכבים, ובין דברים הקטנים, כמו הנמלים והרמשים קיימת חכמה רבה. דבר המביא אותנו להבנה שהעולם נברא בצורה כזו שכל יצור יתאים לתפקידו.

רבי יהודה הלוי כותב שכך עלינו לכוון בתפילה: "כך יחשב החסיד תוכן כל ברכה (בתפילה)... כך יצייר לעצמו בברכת יוצר המאורות את סדר העולם העליון ואת עצם גרמי השמים וגודל תועלתם ויחשב כי עם היותם עצומים בעינינו מפאת גודל התועלת הגדולה שאנו מוצאים בהם, אינם אצל בוראם, כי אם קטן שברמשים". מנקודת המבט שלנו נראה שיש הבדל בין הדברים הגדולים במציאות (גרמי השמים למשל), שנראים לנו יותר משמעותיים יותר, ובין הדברים הקטנים (נמלים ודבורים), אולם בעיני הבורא - לכולם יש תכלית וערך וכולם חשובים: "ראיה לדבר היות חוכמת הבורא והנהגתו המתגלות ביצירת הנמלה והדבורה לא קטנות מחכמתו והנהגתו בשמש ובגלגלה... גדולה מזאת רשם ההשגחה והחכמה האלוהית דק ונפלא יותר בנמלה ובדבורה אשר עם היותן קטנות כל כך נתנו להן כוחות כאלה וכלים כאלה" [כוזרי, ג, יז].

המהר"ל מוסיף קומה נוספת. לדעתו, החכמה האלוהית בבני האדם אינה מתגלה רק בכך שאבריו מאפשרים לו לשרוד ולהתקיים בעולם, אלא בכך שבעזרתם האדם יכול למלא את תפקידו ולבטא את הצד הרוחני שבו [תפארת ישראל א].

פְּרִק שְׁשִׁי

ההשגחה ביצירת בעלי החיים

כְּאִשֶׁר עֵינֵינוּ בִּיצִירַת הַבְּעֲלֵי-חַיִּים וּשְׁלֵמוֹת כָּל אֲבְרֵיהֶם, מִצְאָנוּ שֶׁהַשְּׂגִיחַ הַבּוֹרָא בִּיצִירַתָּם הַשְּׂגָחָה נִפְלְאָה, לְתַקֵּן עֲנִינֵיהֶם וְכָל פְּרִטֵי צְרִכֵיהֶם תִּקּוּן נִפְלָא, לֹא מֵה שֶׁהוּא הַכְּרַחֵי לָהֶם לְקִיּוֹם הַמִּיּוֹן אוֹ הָאִישׁ בְּלִבָּד, אֲבָל גַּם מֵה שֶׁאִינוּ הַכְּרַחֵי לָהֶם, לֹא לְקִיּוֹם הַמִּיּוֹן וְלֹא לְקִיּוֹם הָאִישׁ, אֲלָא שֶׁנִּמְצָא לָהֶם עַל-צַד הַיּוֹתֵר-טוֹב; כְּמוֹ כְּפִילַת הַחוּשִׁים הַנִּמְצָא בְּבַעֲלֵי-חַיִּים כְּדִי שִׁסְדְּרוּ עֲנִינֵיהֶם בְּעֵנֵן יוֹתֵר נְאוֹת וְיוֹתֵר שְׁלֵם, וְאֶף-עַל-פִּי שֶׁאִינוּ הַכְּרַחֵי לָהֶם לְתַקֵּן חַיּוֹתָם.

הצורך בשפע אלוהי

וְאִם נִמְצָא הַהֲשָׁחָה הַזֹּאת בְּבַעֲלֵי-חַיִּים הַפְּחוּתִים, כֹּל-שֶׁכֵּן שֶׁהוּא רָאוּי שִׁשְׂגִיחַ בְּמִין הַיּוֹתֵר-נִכְבָּד מֵהֶם לְתַקֵּן עֲנִינֵיו כְּפִי שְׁלֵמוֹת מִיּוֹנוֹ, בְּאֶפֶן שִׁסְדְּרוּ כָּל עֲנִינָיו סְדוֹר מִסְפִּיק לְהַשְׂגַּת שְׁלֵמוֹתוֹ. וְמִי שִׁיטֵּב הָעֵיּוֹן בְּזֶה, יִמְצָא כִּי הַמִּצָּא שֶׁפַּע אֱלֹהִי, בְּאִמְצָעוֹתָיו יִתְקַנּוּ הָעֲנִינִים הַמִּצְטָרְכִים לְתַקּוֹן מִין הָאָדָם לְהַשְׂגַּת שְׁלֵמוֹתוֹ וְתַכְלִיתוֹ, הוּא יוֹתֵר הַכְּרַחֵי מִכְּמֹה דְבָרִים נִמְצָאוּ בִּיצִירַת הַבְּעֲלֵי-חַיִּים שֶׁלֹּא נִמְצָאוּ בָּהֶם אֲלָא עַל-צַד הַיּוֹתֵר-טוֹב בְּלִבָּד וְהֵי אֲפֶשֶׁר שִׁיתְקִימוּ זוֹלָתָם.

ביאורים

בעלי החיים והאדם נוצרו מזרם חיים אחד, ולכן ניתן להקיש בין האחד לשני. האופן שבו מתגלה ה' ביצירת בעלי החיים, מלמד על האופן שבו הוא מתגלה בהשגחה על בני האדם. בדומה לכך, קיימת השוואה גם במעגלים פנימיים יותר בתוך מדרגת האדם בבריאה. גוף האדם הפרטי, והחברה האנושית בכללה, יצוקים בתבנית זהה. גוף האדם מורכב מאיברים רבים ומגוונים, שלהם תפקידים שונים ויכולות ייחודיות. ישנם איברים חשובים יותר או פחות, אך כולם משולבים זה בזה בהרמוניה, והינם בעלי השפעה הדדית. באותה המידה, מורכבת גם החברה האנושית מפסיפס רחב ומגוון. יש בה אנשים מסוגים שונים, בעלי כשרונות מיוחדים. החברה זקוקה לכל אחד, כדי שיעניק לה תרומה משלו לקיומה ושגשוגה. בצבור, כמו בגוף האדם, ישנם מרכיבים הדואגים להבטיח את קיומה התקין של המערכת עצמה, וישנם מרכיבים המקשרים בינה לבין העולם שבחוץ. ישנם מרכיבים שקולטים את המתרחש באופן סביל, וישנם שנוקטים יוזמה ופועלים. יש המורים לאחרים כיצד לנהוג, ויש הנתונים למרותם של אחרים. יש חלקים שאחראים על הקיום והשכלול החומרי, באמצעות רכישת מזון ומנוון. יש שאחראים על הפיתוח והשלמות הרוחנית, על ידי השגת דעת ומוסר.

תורת ה' מוכרחת להתגלות בעולם, כדי לענות על התביעה לשלמות רוחנית. אולם היא לא מתגלה בהכרח באופן שווה לכולם. די בכך שמעגל מצומצם של אנשי איכות ישיגו את התורה במלוא רוחבה והיקפה, ואלו יכו גלים אל המעגלים שמסביבם. כל אחד, כפי כישורו ויכולתו, יקלוט את המזון הרוחני הדרוש לו מהם. העילית של החברה האנושית, מייצגי ה'מח' וה'לב', מזרימים חיים ונשמה לכלל העם, ומביאים אותם לתכליתם.

הרחבות

מעלתם של ישראל

והשפיע האלהי הָזָה, אָף אִם לֹא יִמְצָא אֶלָּא בְּאִישׁ מִיָּחֵד, הִנֵּה הוּא הוֹלֵךְ מִהֶלֶךְ הַשְּׁלֹמֹת לְמִין הָאָדָם. רבי יוסף אלבו מסביר שההצלחה של איש מסוים להגיע לשלמות האנושית מעידה על הפוטנציאל האנושי להגיע לשלמות.

רבי יהודה הלוי כותב דברים דומים על משה רבנו: "ואם ימצא אדם שיבא באש ולא יִזְקַךְ בו, ויעמד מבלי מאכל ולא ירעב, ויהיה לפניו זהר שאין העין יכולה להסתכל בו, ולא יחלה ולא ייחלש, וכאשר יגיע אל תכלית ימיו, ימות לרצונו, כמי שיעלה על מיטתו לישון, וישן בעת ידוע ובשעה ידועה, עם ידיעת העבר והעתיד, מה שהיה ומה שיהיה, הלא המעלה הזאת נפרדת בעצמה ממעלת בני אדם" [כוזרי א, מא]. דברים אלו נכתבו על משה רבנו, אך עצם יכולתו להגיע לנבואה מעידה על כך שיש לכל ישראל את היכולת להגיע לכך, ולכן הוא נחשב כמדרגה חדשה בבריאה. מדרגה שמעבר למדרגת ה'מְדַבֵּר'.

המהר"ל מבאר שבזכות מעלה זו הטבועה בישראל קיבלנו את המצוות: "בארו בזה הדברים אשר אמרנו. כי מצוות התורה, שהם הפעולות האלוהיות, מתייחסות (מתאימות) אל ישראל, שלפי מעלת נפשם הם מוכנים אל הפעולות האלוהיות" [תפארת ישראל א].

לעילוי נשמת יונכד ויקטוריה בת פהימה ע"ה

והשפיע האלהי הָזָה, אָף אִם לֹא יִמְצָא אֶלָּא בְּאִישׁ מִיָּחֵד, הִנֵּה הוּא הוֹלֵךְ מִהֶלֶךְ הַשְּׁלֹמֹת לְמִין הָאָדָם.

זֶה, כִּי אָף אִם הַמִּינִים אֲשֶׁר תַּחַת הַסּוּגִים ° אֵין כָּלֵם הוֹלְכִים מִהֶלֶךְ הַשְּׁלֹמֹת קִצְתָם לְקִצְתָם; רְצוּנֵי לומר: שֶׁאֵף אִם יִמְצָא בְּמִינִים מִין אֶחָד מִיָּחֵד, הוּא הַיּוֹתֵר-שֶׁלֵם מִכָּלֵם, אֵין הַמִּין ° הוּא לְבַדּוֹ הוּא שְׁלֹמֹת וְתַכְלִית הַסּוּג וְלֹא מִיִּשִׁיר הַסּוּג הוּא אֶל תַּכְלִית-שְׁלֹמֹתוֹ, כִּי בְּכָל מִין וּמִין בְּפִנֵי-עַצְמוֹ יֵשׁ-בוֹ תַכְלִית וְשְׁלֹמֹת ° מִיָּחֵד בְּמִין הוּא מְזוּלָתוֹ - מִכָּל-מְקוֹם, בְּכָל מִין וּמִין, אֶף-עַל-פִּי שֶׁיִּמְצָאוּ בוֹ כְּתוּת מִתְחַלְפוֹת °, הָאֶחָת יוֹתֵר נִכְבְּדָת מִן הָאֶחָרָת - כָּאֵלוֹ תֵאמַר כִּי כַת הָרְאשִׁים ° היא יוֹתֵר שְׁלֵמָה בְּשְׁלֹמֹת הָאֲנוּשִׁי מַכַּת עוֹבְדֵי אֲדָמָה, וְכַת הַחֲכָמִים היא יוֹתֵר שְׁלֵמָה מַכַּת הָרְאשִׁים - וְכֵן עַל זֶה-הַדֶּרֶךְ, בְּכָל כַּת וְכַת יֵהוּי בָּהּ אִישׁ אוֹ אִישִׁים יוֹתֵר שְׁלֵמִים מְזוּלָתָם מִן הַכַּת הַהִיא, וְאֵין הָאִישׁ הַהוּא אוֹ הָאִישִׁים אוֹ הַכַּת הַהִיא בְּלִבָּד תַּכְלִית הַמְּצָא הַמִּין הַהוּא - וְאוּלָם הַמִּין הַהוּא אוֹ הָאִישִׁים אוֹ הַכַּת הַהִיא הֵם סִבַּת הַגְּעֵת תַּכְלִית הַמִּין הַהוּא, מִצַּד שֶׁהֵם הוֹלְכִים מִהֶלֶךְ הַשְּׁלֹמֹת ° לְכָל הַמִּין; רְצוּנֵי: שֶׁהֵם כְּמוֹ כְּלֵי לְהַגִּיעַ הַמִּין אֶל תַּכְלִיתוֹ וְשְׁלֹמֹתוֹ הַשְּׁוֶה בְּכָל הַמִּין, אֶף-עַל-פִּי שֶׁיֵּשׁ בָּזֶה מְדַרְגּוֹת מִתְחַלְפוֹת לְקִצְתָם עַל קִצְתָם.

זֶה, כִּי כְמוֹ שֶׁבְּכָל אִישׁ וְאִישׁ יֵשׁ-בוֹ אֲבָרִים רַבִּים מִתְחַלְפִּים, כָּלֵם מְצַטְרָכִים לְקִיּוֹם הַבַּעַל-חַיִּים, וְאֶף-עַל-פִּי-כֵן הָאֶחָד יוֹתֵר שְׁלֵם מִן הָאֶחָר וְהָאֶחָר מִן הָאֶחָר, עַד שֶׁכִּבְר יִמְצָא בוֹ אֲבָר אֶחָד שֶׁהוּא עֶקֶר קִיּוֹם הַבַּעַל-חַיִּים, וְעַם-כָּל-זֶה הוּא הוֹלֵךְ מִהֶלֶךְ הַשְּׁלֹמֹת לְבַעַל-חַיִּים, רְצוּנֵי: שֶׁהוּא כְּלֵי לְהַגִּיעַ שְׁלֹמֹת חַיִּיוֹת אֶל הַבַּעַל-חַיִּים בְּכָלֵם. כָּאֵלוֹ תֵאמַר שֶׁהֵלֶב הוּא עֶקֶר קִיּוֹם הַבַּעַל-חַיִּים, וְהוּא כְּלֵי לְהַגִּיעַ חַיִּיוֹת אֶל כָּל הָאֲבָרִים בְּכָלֵם וְלְמוֹחַ בְּפֶרֶט, כְּדֵי שֶׁבְּאֲמִצְעוֹת חַיִּיוֹת הַמְּגִיעַ מִן הֵלֶב אֶל הַמּוֹחַ יִגִּיעַ מִן הַמּוֹחַ חוֹשׁ וְהַתְּנוּעָה לְכָל הָאֲבָרִים, וְיִשְׁלַם בָּזֶה קִיּוֹם חַיִּי בְּמָה שֶׁיִּגִּיעַ אֲלֵיהֶם מִן הֵלֶב, אִם בְּאֲמִצְעָיו ° וְאִם בְּזוּלַת-אֲמִצְעָיו. כֵּן הָאֲנָשִׁים: עַם-הַיּוֹתֵם כָּלֵם שְׂוִים בְּאֲנוּשׁוֹת °, יִגִּיעַ לְקִצְתָם הַשְּׁלֹמֹת הָאֲנוּשִׁי בְּאֲמִצְעוֹת קִצְתָם. כִּי כְמוֹ שֶׁכָּל הָאֲבָרִים מְצַטְרָכִים לְקִיּוֹם הָאִישׁ, וְאֶף-עַל-פִּי-כֵן יֵשׁ לְקִצְתָם מְדַרְגָּת רְאשִׁיוֹת עַל קִצְתָם, וְיִגִּיעַ לְקִצְתָם חַיִּיוֹת בְּאֲמִצְעוֹת קִצְתָם - כֵּן עַל זֶה-הַדֶּרֶךְ יֵשׁ לְכַת הַחֲכָמִים מְדַרְגָּת רְאשִׁיוֹת ° עַל הַשָּׂאָר, וְיִגִּיעַ מִהַחֲכָם לְאֲנָשִׁים סְדוּר מִתְקַן עֲנִינָם לְהַשִּׁיג הַשְּׁלֹמֹת הָאֲנוּשִׁי, יִקְרָא הַסְּדוּר הַזֶּה "נְמוּס".

וּלְפִי מָה שֶׁאֲמַרְנוּ שֶׁהַשְּׁגָחָה הָאֱלֹהִית רְאוּי שֶׁתִּשְׁגָּח בְּהַגְעַת זֶה-הַתּוֹעֵלָת ° לְמִין הָאָדָם, כְּמוֹ שֶׁנִּמְצָא שֶׁתִּשְׁגָּח בְּעֲנִינָים כְּטִיב-הַעֲרָךְ הַנִּמְצָאִים בְּבַעַל-חַיִּים, הִנֵּה הוּא מְחַבֵּב שֶׁיִּשְׁפַּע שֶׁפַּע אֱלֹהִי עַל אִזְוָה-אִישׁ מִמִּין הָאָדָם הַיּוֹתֵר-מוֹכֵן ° לְזֶה, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה כְּלֵי לְהַגִּיעַ הָאֲנָשִׁים אֶל שְׁלֹמֹת תַּכְלִיתָם: אִם עַל-יְדֵי בְּהוֹתוֹ בְּחַיִּים, וְאִם עַל-יְדֵי אֲמִצְעָיו אַחַר מוֹתוֹ; זֶה, עַל-יְדֵי הַחֲכָמִים הַנִּמְשָׁכִים אַחֲרָיו לְהַיִּשִׁיר הָאֲנָשִׁים עַל-יְדֵי מָה שֶׁקָּבְלוּ מִמֶּנּוּ אוֹ מִה שֶׁהִבִּינוּ מִמֵּאֲמָרָיו הַנִּמְצָאִים בְּסִפְרָיו בְּכָל זְמַן וּבְכָל מְקוֹם. כִּי אֵין רְאוּי שֶׁתִּקְצַר ° יְד הַכַּח הָאֱלֹהִי לְשַׁעַר הַתּוֹעֵלָת הַזֶּה שֶׁהוּא הַכְּרָחִי לְמִין הָאָדָם וְלְהַשְׁלִימוֹ בְּכָל עַת וּבְכָל מְקוֹם, כְּמוֹ שֶׁלֹּא תִקְצַר בְּהַשְׁלֵמַת הַתּוֹעֵלָת הַמְּצַטְרָךְ לְבַעַל-חַיִּים הַפְּחוּתִים בְּכָל מְקוֹם וּבְכָל זְמַן. וְהַהִיָּשָׁרָה הַמְּגַעַת לְאֲנָשִׁים עַל-יְדֵי הָאִישׁ הַזֶּה היא הַנְּקָרָא "תּוֹרָה אֱלֹהִית", וּמְדַרְגָּתָהּ מִשָּׂאָר ° הַתּוֹרוֹת וְהַנְּמוּסִים - מְדַרְגָּתָהּ הַמְּלָאכָה הָרְאשִׁיָּה לְשָׂאָר הַמְּלָאכּוֹת הַמְּשֻׁרְתוֹת לָהּ.

הוֹלֵךְ מִהֶלֶךְ וְכו' - פועל את פעולתו ומביא את האדם לשלמותו. **הַסּוּגִים** - הסוג מכיל מינים רבים. **אֵין הַמִּין וְכו' -** למשל: מין האדם אינו פועל ומביא לשלמות בעלי-חיים, אבל בתוך מין האדם, האדם השלם מוביל את כל המין (שאר בני האדם) אל שלימותם. **תַּכְלִית וְשְׁלֹמֹת** - לכל מין פרטי יש מטרה פרטית מיוחדת. **מִתְחַלְפוֹת** - שונות זו מזו. **הָרְאשִׁים** - השרים. **הוֹלְכִים מִהֶלֶךְ הַשְּׁלֹמֹת** - תורמים ומסייעים להגיע לשלמות. **בְּאֲמִצְעָיו** - בצורה עקיפה. **בְּאֲנוּשׁוֹת** - בהיותם בני אדם. **רְאשִׁיוֹת** - חשיבות. **זֶה-הַתּוֹעֵלָת** - שיגיע סידור מכוון להשגת השלמות האנושית. **מוֹכֵן** - מתאים. **שֶׁתִּקְצַר וְכו' -** שתאמר שאין כוח ביד האלוהות לשער דרך זו. **מִשָּׂאָר** - ביחס לשאר. **מְדַרְגָּת** - דומה ליחס שבין מדרגות המלאכות.

